УДК 551.4 (477.8); DOI 10.30970/gpc.2024.1.4426

РЕЛЬЄФ І ГЕОЛОГІЧНА БУДОВА РЕГІОНАЛЬНИХ ЛАНДШАФТНИХ ПАРКІВ "ПРИТИСЯНСЬКИЙ" І "ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ"

Віталій Брусак, Ярослав Кравчук
Львівський національний університет імені Івана Франка,
brusak_vitaliy@ukr.net; orcid.org/0000-0001-8635-0105

Анотація. На території Українських Карпат розташовано вісім регіональних ландшафтних парків, які відіграють важливу роль в охороні рельєфу та природних комплексів регіону, суттєво доповнюючи природоохоронні функції двох заповідників та 13-ти національних парків, які функціонують в Українських Карпатах. Шість регіональних ландшафтних парків розташовано у гірській частині регіону, а регіональні ландшафтні парки "Притисянський" і "Чернівецький" – у межах передгірних рівнин, природні комплекси яких недостатньою мірою охоплено охороною. У межах Передкарпатської височини розташовані ділянки двох національних парків – Галицького і "Гуцульщина", а у межах Закарпатської рівнини взагалі немає заповідників і національних парків. Регіональні ландшафтні парки "Притисянський" і "Чернівецький", завдяки кластерній структурі територій, суттєво покращують стан охорони передгірних природних комплексів.

У рельєфі південної ділянки регіонального ландшафтного парку "Притисянський" панівне положення займає низька і висока заплави, зрідка – перша надзаплавна тераса р. Тиси. Рельєф північної ділянки парку представлений низькою і високою заплавою, фрагментами першої надзаплавної тераси, в руслі Латориці спостерігається комплекс різних типів меандр. Регіональний ландшафтний парк "Притисянський" доволі вичерпно репрезентує особливості геологічної будови і флювіального рельєфу Ужгород-Берегівської та Вилок-Королевської алювіальних рівнин Закарпатської рівнини з острівним вулканічним горбогір'ям.

Значна частина території регіонального ландшафтного парку "Чернівецький" західніше і південніше від м. Чернівців охоплює Чернівецьку височину з пластово-горбистим скульптурним рельєфом з горою Цецина (537 м). Уздовж р. Прут у межі парку входять окремі ділянки його низьких терас. Північна частина парку представлена Хотинською височиною з найвищою точкою рівнинної частини України в межах Східноєвропейської платформи – г. Берда (516 м). Хотинська височина є асиметричним горбистим плато, найвищі вершини якого утворені структурними вирівняними поверхнями з крутими схилами. Нижчий рівень рельєфу регіонального ландшафтного парку представлений вододілами з карстовими формами (карстові лійки, полья). Регіональний ландшафтний парк "Чернівецький" репрезентує геолого-геоморфологічну будову Чернівецько-Сторожинецької пасмово-горбистої височини Покутсько-Буковинсько-Передкарпатської пластово-денудаційно-акумулятивної височини, а також Хотинської структурної височини Прут-Дністерської пластово-хвилястої рівнини.

Ключові слова: Регіональний ландшафтний парк; РЛП "Притисянський"; РЛП "Чернівецький"; Українські Карпати; рельєф.

RELIEF AND GEOLOGICAL STRUCTURE OF REGIONAL LANDSCAPE PARKS "PRYTYSIANSKYI" AND "CHERNIVETSKYI"

Vitaliy Brusak, Yaroslav Kravchuk
Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine

Abstract. Eight regional landscape parks (RLP) are located on the territory of the Ukrainian

©Брусак Віталій, Кравчук Ярослав, 2024.

Carpathians, which play an important role in relief and natural complexes protecting within the region. RLP significantly complements the nature protection functions of two nature reserves and 13 national parks in the Ukrainian Carpathians. Six RLPs are located in the mountainous part of the region, and regional landscape parks "Prytisyanskyi" and "Chernivetskyi" are within the premountain uplands, the natural complexes of which are insufficiently protected. Within the boundaries of the Precarpathian Upland there are sections of two national nature parks such as Halytskyi and Hutsulshchyna. There are no nature reserves or national nature parks within the Zakarpattia (Transcarpathian) Plain. Regional landscape parks "Prytisyanskyi" and "Chernivetskyi" due to the cluster structure of the territories significantly improve the state of protection of premountain natural complexes.

In the relief of the southern section of RLP "Prytisyanskyi", the dominant position covers by the low and high floodplains, less often by the first floodplain terrace of the Tysa River. The relief of the northern part of the park is represented by low and high floodplains, fragments of the first floodplain terrace. A complex of different types of meanders is observed in the channel of Latoritsa River. RLP "Prytisyanskyi" fairly fully represents the features of the geological structure and fluvial relief of the Uzhgorod-Beregivska and Vylok-Korolevska alluvial plains of the Zakarpattia (Transcarpathian) Plain with island volcanic hills.

Most of the territory of RLP "Chernivetskyi" on the west and south from Chernivtsi city covers by Chernivtsi Upland with a layered and hilly sculptural relief and Mount Tsetsyna (537 m). The park includes separate sections of low terraces along the Prut River. The northern part of the RLP is represented by the Khotyn Upland with Mount Berda (516 m) as the highest point of the Ukraine's plain part within the East European Platform. The Khotyn Upland is an asymmetric hilly plateau. Its the highest peaks are formed by structural surfaces with steep slopes. The lower level of relief in the RLP is represented by watersheds with karst forms (karst funnels, polje). RLP "Chernivetskyi" represents the geological and geomorphological structure of the Chernivtsi-Storozhynetsky strand-hilly upland of the Pokut-Bukovinsk-Peredkarpattian stratum-denudation-accumulative Upland, as well as the Khotyn structural Upland of the Prut-Dnister stratum-wave Plain.

Keywords: Regional landscape park; RLP "Prytisyanskyi"; RLP "Chernivetskyi"; Ukrainian Carpathians; relief.

Вступ. На території Українських Карпат функціонує 15 природоохоронних установ загальнодержавного і міжнародного значення – заповідників і національних парків та вісім *регіональних ландшафтних парків* (РЛП): у Львівській області – Надсянський і "Верхньодністровські Бескиди", в Івано-Франківській – Поляницький і "Гуцульщина", у Чернівецькій області – "Чернівецький" і "Черемошський", на Закарпатті – "Притисянський" та "Синяк". Шість РЛП розташовано у гірській частині регіону, а регіональні ландшафтні парки "Притисянський" і "Чернівецький" – у межах передгірних рівнин (рис. 1).

Регіональні ландшафтні парки організовують з метою збереження цінних природних, історико-культурних комплексів та об'єктів, створення умов для ефективного туризму, відпочинку та інших видів рекреації у природних умовах із дотриманням режиму охорони заповідних природних комплексів. РЛП є природоохоронними об'єктами місцевого значення, які можуть мати спеціальні адміністрації та функціонують за рахунок обласних або міських бюджетів. Ландшафтні парки організовують на землях інших користувачів, отож відповідно адміністраціям РЛП не надаються землі у постійне користування. З восьми перелічених РЛП в Українських Карпатах спеціальні адміністрації мають тільки три – Надсянський, "Верхньодністровські Бескиди" і "Синяк" (табл. 1). Охорону

природних комплексів і об'єктів на території ландшафтних парків покладено на основних землекористувачів.

На заповідних територіях провадять різнопрофільні дослідження їхньої природи, серед яких левова частка припадає на роботи біологічного характеру (флористичні, геоботанічні, лісівничі, фауністичні). Важливим підсумком вивчення заповідних територій є монографії, які дають вичерпну уяву про особливості їхньої природи та комплекс виконуваних ними функцій (природоохоронних, науково-дослідних, рекреаційних, еколого-освітніх тощо). Сьогодні маємо монографії, присвячені Карпатському біосферному заповіднику (1982, 1997), природному заповіднику "Горгани" (2006, 2007, 2011), Карпатському національному природному парку (1993, 2009), Вижницькому НПП (2005), Ужанському НПП (2008), НПП "Гуцульщина" (2011, 2013), НПП "Сколівські Бескиди" (2004, 2006, 2020 та ін.) тощо. Зазначимо, що стан охорони типів рельєфу у заповідниках і національних парках Українських Карпат розглянуто в окремій праці (Brusak at al., 2022). Монографій, присвячених регіональним ландшафтним паркам Українських Карпат, станом на сьогодні немає. Відомі окремі публікації, у яких подано інформацію здебільшого про біоту РЛП.

Мета нашого дослідження – проаналізувати рельєф та геологічну будову регіональних ландшафтних парків "Притисянський" і "Чернівецький", розташованих у межах передгірних рівнин Українських Карпат як важливих компонентів природних комплексів, які, поряд з біотою, слугують об'єктами охорони природно-заповідних територій.

Огляд літературних і фондових джерел. Аналіз стану вивченості рельєфу і геологічної будови усіх регіональних ландшафтних парків Українських Карпат засвідчує відсутність детальної інформації про літогенну основу ландшафтних комплексів РЛП регіону. У відкритих довідкових джерелах (Вікіпедія, сайти управлінь екології і природних ресурсів обласних державних адміністрацій Карпатського регіону, сайти туристичних організацій і фірм тощо) подано інформацію про адміністративне місцеположення РЛП, рішення, згідно з яким створено заповідний об'єкт, коротко відзначено цінність рослинного і тваринного світу заповідних територій. Не винятком з правила є інформація про РЛП "Притисянський" і "Чернівецький", які не мають спеціальних адміністрацій. Відповідно, в інтернет-середовищі відсутні сайти цих заповідних територій.

У науковому виданні "Природно-заповідний фонд Закарпатської області" (2011) тільки побіжно згадано рельєф у загальній характеристиці ландшафтних комплексів і біотопів РЛП "Притисянський", наведено перелік рідкісних видів та достатньо детально охарактеризовано фауну парку, зокрема подано перелік рідкісних видів риб, земноводних, плазунів, птахів і ссавців, які заселяють територію РЛП.

Подібною є ситуація з інформацією щодо рельєфу і геологічної будови РЛП "Чернівецький". В атласі-довіднику "Заповідні перлини Буковини" (2017) подано загальну інформацію про час створення й адміністративне розташування РЛП, охарактеризовано лісо-рослинний покрив, відзначено цінність його рослинного і тваринного світу.

Вважаємо *актуальним* детальне вивчення рельєфу і геологічної будови РЛП "Притисянський" і "Чернівецький". *Наукове значення* результатів дослідження

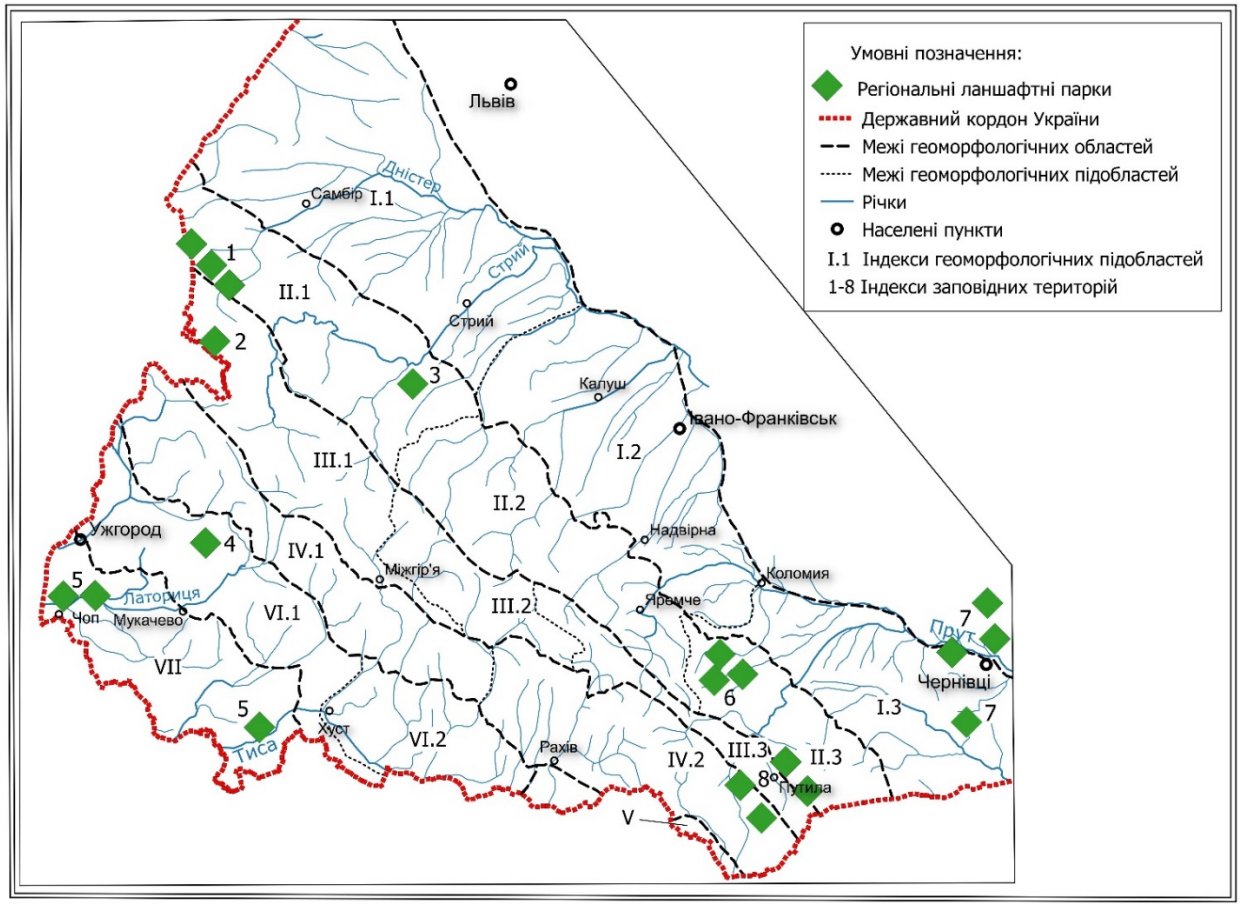

Рис. 1. Місцеположення регіональних ландшафтних парків на карті геоморфологічного районування Українських Карпат
Fig. 1. Location of regional landscape parks on the map of geomorphological zoning of the Ukrainian Carpathians

Умовні позначення до рис. 1:

Регіональні ландшафтні парки: 1 – "Верхньодністровські Бескиди"; 2 – Надсянський; 3 – Поляницький, 4 – "Синяк"; 5 – "Притисянський"; 6 – "Гуцульщина"; 7 – "Чернівецький".

Геоморфологічне районування Українських Карпат (Рудько, Кравчук, 2002; Кравчук, 2021):

I. Область Передкарпатської передгірної височини: I.1 – Прибескидсько-Передкарпатська денудаційно-акумулятивна височина з льодовиковими і воднольодовиковими формами; I.2 – Приґорґансько-Передкарпатська денудаційно-акумулятивна височина; I.3 – Покутсько-Буковинсько-Передкарпатська пластово-денудаційно-акумулятивна височина.

II. Область складчасто-насувного низькогір'я та середньогір'я Скибових Карпат:

II.1 – Бескидське скибово-моноклінальне низькогір'я; II.2 – Ґорґанське скибово-моноклінальне середньогір'я і низькогір'я; II.3 – Покутсько-Буковинське скибово-антиклінальне низькогір'я і середньогір'я.

III. Область структурно-денудаційного низько- і середньогір'я Вододільно-Верховинських Карпат: III.1 – Верховинське структурно-денудаційне низькогір'я; III.2 – Антиклінально-брилове середньогір'я Привододільних Ґорґан; III.3 – Ясиня-Ворохта-Путильське ерозійне низькогір'я.

IV. Область брилового середньогір'я Полонинсько-Чорногірських Карпат: IV.1 – Брилове середньогір'я з залишками поверхні вирівнювання Полонинського хребта; IV.2 – Свидовецько-Чорногірське брилове середньогір'я з давньольодовиковими формами.

V. Область склепінно-брилового середньогір'я Мармароського кристалічного масиву.

VI. Область денудаційного низькогір'я Вулканічних Карпат: VI.1 – Вигорлат-Гутинське ерозійне низькогір'я; VI.2 – Верньотисенська улоговина з денудаційно-акумулятивним і структурно-ерозійним рельєфом.

VII. Область Закарпатської алювіальної рівнини з острівним вулканічним горбогір'ям.

Таблиця 1. Регіональні ландшафтні парки Українських Карпат

Table 1. Regional landscape parks of the Ukrainian Carpathians

Регіональні ландшафтні парки	Рік створення	Загальна площа, га	Особливості території РЛП
"Верхньодністровські Бескиди"	1997	8 356,0	Кластерний, у межі РЛП не входять населені пункти; має адміністрацію
Надсянський *	1997	19 428,0	Одна ділянка, у межі РЛП входять населені пункти; має адміністрацію
"Притисянський"	2009	10 330,7	Кластерний, у межі РЛП не входять населені пункти
"Синяк"	2011	4 631,3	Одна ділянка, у межі РЛП не входять населені пункти; 350,0 га земель, надано адміністрації у постійне користування
Поляницький	1996	1 032,0	Одна ділянка, у межі РЛП не входять населені пункти
"Гуцульщина"	1996	17 729,0	Кластерний, у межі РЛП не входять населені пункти
"Чернівецький"	1996	21 487,5	Кластерний, у межі РЛП не входять населені пункти
"Черемошський"	1997	14 985,8	Кластерний, у межі РЛП не входять населені пункти

* Примітка. Надсянський РЛП 1998 року увійшов до складу Міжнародного біосферного резервату "Східні Карпати" (Польща, Словаччина, Україна).

полягає у поглибленні знань про рельєф і геологічну будову ландшафтних парків, що сприятиме їхньому використанню під час подальших наукових досліджень, а також у природоохоронній, природно-пізнавальній, рекреаційній та еколого-освітній сферах діяльності РЛП.

Методи дослідження. Під час підготовки праці здійснено загальний геоморфологічний аналіз рельєфу РЛП "Притисянський" і "Чернівецький". Результати дослідження базуються на: аналізі польових обстежень ділянок "Долина нарцисів" і "Чорна гора" Карпатського БЗ (вони межують із сучасною територією РЛП "Притисянський"), здобутих у процесі виконання госпдоговірних тем "Вивчення природних компонентів і комплексів Карпатського біосферного заповідника" для розробки методичних основ ведення заповідної справи" (1992–1995), "Обґрунтування оптимального розміру та контурів території Карпатського біосферного заповідника та вивчення можливості створення системи природних коридорів з урахуванням специфіки природокористування в регіоні" (грант Міжнародного банку реконструкції і розвитку від Глобального екологічного фонду, 1995) та інших; даних, наведених у монографіях І. Д. Гофштейна (1962, 1995), Г. І. Рудька і Я. С. Кравчука (2002), Я. С. Кравчука (1999, 2021), "Біорізноманіття Карпатського біосферного заповідника" (1997) й інших монографіях регіонального характеру, працях Я. С. Кравчука (2016), Л. Савранчука, В. Явкіна (2007), А. С. Андреєвої-Григорович та ін. (2009) та інших; фондових матеріалах геологічних служб, зокрема, "Геологічна карта Українських Карпат і прилеглих прогинів" (1976), "Тектоніка Українських Карпат" (1986), В. О. Ващенко, Т. Л. Євтушенко, А. Й. Британ (2003), Б. В. Мацьків (2006), а також інформації, отриманій під час консультацій з фахівцями Карпатського БЗ і наукових закладів м. Львова.

Регіональний ландшафтний парк "Притисянський" площею 10 330,66 га створено 7 серпня 2009 р. на базі загальнозоологічного заказника загальнодержавного значення "Великодобронський" (1 736 га), ботанічної пам'ятки природи загальнодержавного значення "Атак" (52 га), заповідного урочища "Боржава" (303 га) та ботанічної пам'ятки природи місцевого значення "Великий ліс" (1,5 га). Відповідно до рішення Закарпатської обласної ради № 908, до складу ландшафтного парку увійшли землі ДП "Берегівське лісове господарство", ДП "Виноградівське ЛГ" і ДП "Ужгородське ЛГ" без їхнього вилучення у користувачів.

РЛП має кластерну структуру території і складається з трьох великих відокремлених ділянок, що простягаються уздовж долин річок Тиси і Латориці (рис. 2, 3). В адміністративному плані ландшафтний парк розташований у межах Ужгородського, Мукачівського і Берегівського районів. Ідею створення Притисянського РЛП значно більшої площі активно обґрунтовували у науковій літературі, зокрема у колективній монографії "Біорізноманіття Карпатського біосферного заповідника" (1997).

Територія парку охоплює найцікавіші ділянки долини Тиси. Перша ділянка розташована між околицями с. Велика Копаня на північному сході і с. Веряця на півдні. Східніше цієї ділянки розміщені "Хустські ворота", де Тиса прориваєтьcя через Вулканічне (Вигорлат-Гутинське) пасмо із Солотвинської улоговини на Чоп-Мукачівську низовинну рівнину, які є складовими Закарпатської рівнини. Цікавим явищем на цій ділянці долини Тиси є її бокова ерозія і підмив масиву

Чорної гори, на що вказував видатний український географ і геоморфолог Степан Рудницький у своїй праці “Основи морфології і геології Підкарпатської Руси і Закарпаття взагалі” (1925, ч. 1 і 1927, ч. 2). Найбільший масив парку займає долину Тиси від згаданих вище населених пунктів (Велика Копаня і Веряця) до м. Вилок (рис. 2). Доцільно було б розширити територію РЛП на схід від с. Веряця до “Хустських воріт”.

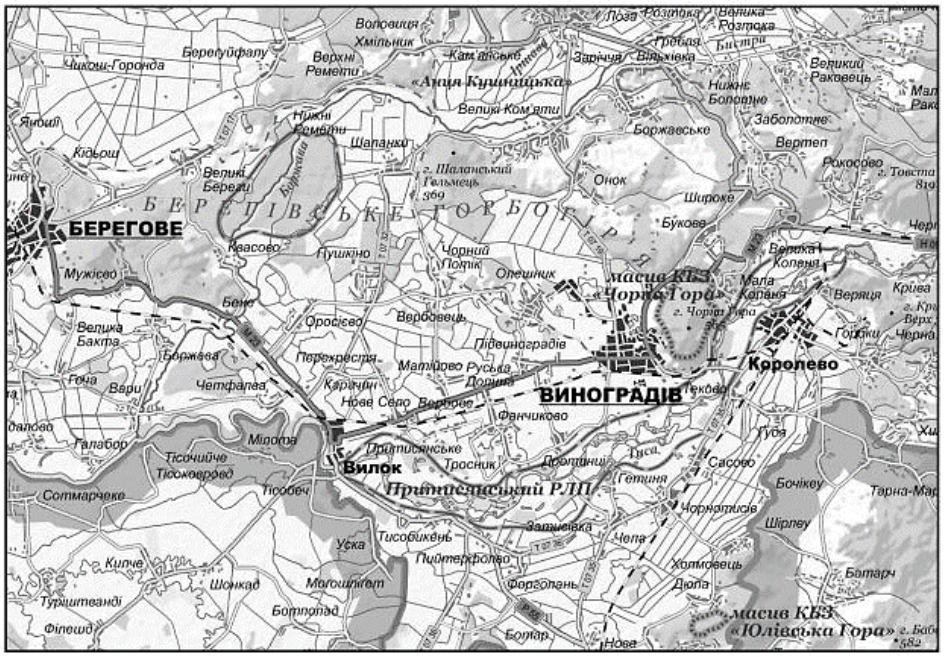

Рис. 2. Південна ділянка РЛП “Притисянський”
Fig 2. Southern part of regional landscape park “Prytysianskyi”

Рис. 3. Північна ділянка РЛП “Притисянський”
Fig 3. Northern part of regional landscape park “Prytysianskyi”

Усі масиви регіонального парку належать до Закарпатського внутрішнього прогину, переважно до Центральної зони, частково до Припаннонського глибинного розлому і Паннонської міжгірської улоговини. У Центральній зоні поширені відклади неогену, які мають горизонтальне залягання зі слабо вираженою синклінальною будовою у периферійних частинах. Моласовий комплекс має потужність до 3 км і представлений пісковиками, конгломератами, туфами, глинами. Наймолодші моласові відклади – плейстоценові, у їхньому складі домінують строкаті глини, піски, галечники та слабозцементовані пісковики чопської світи (Круглов, 1986).

За геоморфологічним поділом Закарпатської рівнини, масиви парку розміщені в межах Притисенської алювіальної рівнини, яка поділена на два геоморфологічні райони – Ужгород-Берегівську алювіальну низовину і Вилок-Королевську алювіальну рівнину (Кравчук, 2016, 2021). Ужгород-Берегівська алювіальна низовина займає майже 70 % площі Притисенської низовини. Провідна роль у її будові належить відкладам чопської світи пліоцен-плейстоценового віку.

Накопичення молас у Закарпатському внутрішньому прогині розпочалося пізніше, ніж у Передкарпатському прогині. Порівнюючи стратиграфічний розріз Закарпатського прогину з МСШ 2004 року (Андреєва-Григорович та ін., 2009), перші моласи датують єгерським та еґенбурзьким регіоярусами (аквітан–бурдигал). Наявність отнанського і карпатського ярусів бурдигалу у Закарпатському прогині достовірно не підтверджена (Круглов, 1986), хоча окремі дослідники терешульські конгломерати зачисляють до карпатського ярусу.

Вилок-Королевський підрайон займає південно-східну частину Притисенської рівнини у межах Центральної зони і зони Припаннонського глибинного розлому. У будові Вилок-Королевської низовини домінують відклади ільницької світи пліоцену, потужність яких коливається у межах 50–800 м (Андреєва-Григорович та ін., 2009). З цим підрайоном та з розміщеним північніше Шардинсько-Шаланським пов’язані давно відомі у межах Закарпатської рівнини найбільші потужності давнього пізньопліоценово-плейстоценового алювію.

У рельєфі Притисенської алювіальної низовини панівне положення займає низька і висока заплави, зрідка – перша надзаплавна тераса (рис. 4). Рівнина слабо нахилена у південно-західному напрямі, абсолютні висоти коливаються від 102 м у районі міста Чоп до 125–128 м поблизу сіл Тросник і Чепа.

Висота низької заплави – до 2–3 м, високої – 3–5 м, першої надзаплавної тераси – 6–8 м (табл. 2). Висота заплавних терас поступово понижується у південно-західному напрямі вниз за течією ріки Тиси. Потужність сучасних відкладів коливається у межах 6–12 м, підстеляються вони давнішими плейстоценовими відкладами. Під голоценовим алювієм залягає потужна товща (50–120 м), складена з цілого ряду накладених алювіальних пачок. Нижні частини кожної пачки представлені русловими піщано-гравійними відкладами з галькою і валунами, які вверх по розрізу змінюються заплавними та озерними горизонтами: шаруватими намулами, суглинками та глинами синювато- або зеленувато-сірого кольору (вивчав Ю. Швидкий, 1971; за О. Адаменком, 1981) і відомі під назвою минайської світи. Здебільшого дослідники вважають, що кожна накладена пачка відповідає давнішим надзаплавним плейстоценовим терасам у Флішових і Вулканічних Карпатах.

Таблиця 2. Середні висоти пліоцен-плейстоценових піднять Закарпаття (за відносними висотами терас) (Кравчук, 2021)

Table 2. Average heights of the Pliocene–Pleistocene uplands of Transcarpathia (according to the relative heights of the terraces) (Kravchuk, 2021)

Тераса	Середня відносна висота, м	Вік	Час підняття	Підняття	
				метри	%
Сьома	150–100	Верхній пліоцен	Пліоцен	50	29,4
Шоста	90–110	Нижній плейстоцен	Гюнц-міндель	45	26,4
П’ята	60–70	Нижній плейстоцен	Міндель	27	15,9
Четверта	35–40	Середній плейстоцен	Ріс-вюрм I	25	14,8
Третя	20–25	Верхній плейстоцен	Вюрм I-II	13	7,6
Друга	8–10	Верхній плейстоцен	Вюрм II	7	4,1
Перша	4–5	Верхній плейсто-цен – голоцен	Голоцен	3	1,8
Заплава	0,5–1,5	Голоцен			
				170	100

Рис. 4. Низька і висока заплави р. Тиси у межах Притисенської алювіальної низовини (фото Р. Гнатюка)

Fig. 4. Low and high floodplains of the Tysa River within the Prytysianska alluvial plain (photo by R. Hnatyuk)

Дещо вищі денудаційно-акумулятивні рівні (сьома і шоста надзаплавні тераси) зафіксовано поблизу с. Ділок у долині Латориці (Ділоцька денудаційно-акумулятивна поверхня) й у долині Боржави на схилах г. Юриці, а також на південно-східній частині Іршавської улоговини в околицях сіл Імстичево та Великий Раковець.

Максимальні абсолютні висоти зростають від південно-східної частини рівнини до північно-західної. На південному сході неподалік від с. Гудя абсолютні висоти становлять 142 м, поблизу с. Сасово – 135 м, поблизу м. Вилок – 119 м. На північному заході здебільшого абсолютні висоти коливаються в межах 108–109 м (північніше від Берегового) і до 100–102 м північніше від м. Чоп.

Надзвичайно цікавим для науковців, фахівців природоохоронної справи, студентів є другий масив РЛП "Притисянський" – Чопський. Його масиви розміщені у широтному напрямі від кордону зі Словаччиною і простягаються від околиць Чопа до населених пунктів Мала і Велика Добронь. Ще один масив у північно-східному напрямі вздовж ріки Мала Латориця розміщений між населеними пунктами Драгиня і Червеньове (рис. 3). Значна частина масиву розміщена у Центральній зоні Закарпатського прогину і частково в зоні Припаннонського глибинного розлому. Заслуговує уваги і безлісий масив між околицями м. Чоп і державним кордоном. Тут на порівняно невеликій відстані можна побачити в руслі Латориці комплекс усіх типів меандр: сегментні, синусоїдальні, омегоподібні, завальні, складні, вимушені та врізані. Великий інтерес викликають випрямлені русла річок Латориці і Малої Латориці, численні канали на ділянках сільськогосподарського призначення. Окрім того, у лісових масивах розміщені поодинокі природоохоронні об'єкти, зокрема однойменний заказник у Великодобронському масиві.

Отже, територія РЛП "Притисянський" достатньо вичерпно репрезентує особливості флювіального рельєфу Притисенської алювіальної рівнини, зокрема двох її частин – Ужгород-Берегівської та Вилок-Королевської алювіальних рівнин.

Чернівецький регіональний ландшафтний парк площею 21 504,2 га створено 8 лютого 1996 р. розпорядженням Чернівецької обласної державної адміністрації № 87-р. Унаслідок рішень Чернівецької обласної ради 2004, 2005 і 2006 років площу РЛП зменшено до 21 487,5 га. До парку увійшли землі ДП "Чернівецький лісгосп", ДП "Сторожинецький лісгосп", ДП "Кіцманський ліс АПК" і ДП "СЛАП "Сторожинецький держспецлісгосп" без їхнього вилучення у користувачів. Функціонального зонування території РЛП не виконано. До його складу увійшли ландшафтний заказник загальнодержавного значення "Цецино" (430 га), ботанічна пам'ятка природи загальнодержавного значення "Тисовий яр" (10 га), лісовий заказник місцевого значення "Джерело" (149 га) та низка об'єктів місцевого значення – 9 ботанічних пам'яток природи і 10 заповідних урочищ (Заповідні перлини Буковини, 2017).

РЛП має кластерну структуру території і складається з чотирьох великих відокремлених ділянок, розташований у центральній та північній частинах Чернівецької області (рис. 5). Здебільшого парк охоплює лісові масиви: один (заказник "Цецино" з г. Цецина (537 м) – найвищою відміткою Чернівецької височини) розміщений на захід від м. Чернівці на правому березі р. Прут, інший – на південь від обласного центру у східній частині Чернівецької височини. Ще один

масив прилягає безпосередньо до північно-східної околиці Чернівців, а четверта ділянка охоплює західну частину Хотинської височини.

Північна частина Чернівецького РЛП накладається на південно-західну частину Східноєвропейської платформи. Зона контакту платформи зі структурами Передкарпатського прогину завширшки до 50 км контрольована розломною тектонікою і має значну інтенсивність розвитку геопроцесів. Розломно-блокова тектоніка платформи визначає положення головних морфологічних форм рельєфу і планове розташування гідромережі.

Рис. 5. Місцеположення РЛП “Чернівецький”
Fig. 5. Location of regional landscape park “Chernivetskyi”

Потужний скид у межах Чернівецького Передкарпаття фіксується на північному заході поблизу с. Неполоківці й у південно-східному напрямі вздовж південно-західної окраїни м. Чернівці. Геоенергетичні показники тектонічних структур (зокрема, Буковинське банеподібне підняття) визначають відносну стійкість різноманітних літолого-стратиграфічних комплексів (Рудько, Кравчук, 2002), контролюючи розвиток геодинамічних процесів.

Межу Східноєвропейської платформи і Зовнішньої зони Передкарпатського прогину проводять по лінії регіонального скиду – серії скидів, у межах яких платформні структури різко занурюються у бік прогину. Східчасте занурювання блоків фундаменту у бік Карпат та повільне нарощування в тому ж напрямі потужності неогенового покриву – найважливіша особливість мегаструктури прогину. У зовнішній зоні прогину виділяють Більче-Волицький структурний покрив, у внутрішній зоні – Самбірський і Бориславсько-Покутський покриви.

Територія РЛП "Чернівецький" розташована у межах двох тектонічних структур – Зовнішньої зони Передкарпатського прогину і південно-західної окраїни Східноєвропейської платформи. За геоморфологічною регіоналізацією платформна частина парку приурочена до Хотинської структурної височини на Прут-Дністерському межиріччі. У межах долини Пруту розкинувся район Коломийсько-Чернівецької алювіальної рівнини, інші ділянки парку розташовані у межах Чернівецької височини з пластово-горбистим скульптурним рельєфом, частково Міжсіретської і Красноїльської височин з денудаційно-акумулятивно-ерозійним рельєфом. Подаємо детальнішу характеристику геоморфологічних регіонів.

Хотинська височина є складовою частиною *Прут-Дністерської пластово-хвилястої рівнини* в межах Східноєвропейської платформи. Хотинська височина є асиметричним горбистим плато, північний і південно-східний край якого має круті схили (Кожуріна, Станішевський, 1978). Тут розташована найвища точка рівнинної частини України в межах Східноєвропейської платформи – г. Берда (516 м). На найвищих вершинах Хотинської височини трапляються структурні вирівняні поверхні, де на глибині 0,5–1,0 м залягають вапняки і пісковики нижнього сармату, які важко піддаються денудації. Це сприяло утворенню тут броньованих плато відносною висотою 40–50 м з крутими схилами. Нижчим рівнем є Прут-Дністерський вододіл, де залягають близько від поверхні гіпсоангідрити тираської світи, завдяки яким тут утворився карстовий тип рельєфу. Карстові лійки діаметром 10–80 м здебільшого округлої форми, трапляються полья неправильної форми.

На платформній частині парку найважливішою дислокацією вважають виявлену В. Тейсейром (Teisseyre, 1921) тектонічну лінію Берда–Нароль, яка простягається від г. Берда до селища Нароль (Польща). Тектонічні порушення вздовж цієї лінії, які виникли у післядевонський час, декілька разів відновлювалися, зокрема проявили себе в міоцені – лінія Берда–Нароль розмежовує головні фації баденію (тортону). Серед поперечних дислокацій привертає увагу лінія Чернівці–Перківці, яка обмежує Подільський горст з південного сходу (Teisseyre, 1921). Усе це засвідчує, що платформна частина має блокову будову, яка здебільшого тією чи іншою мірою відобразилася у рельєфі. На Поділлі майже у всіх випадках К. Геренчуку (1956) вдалося довести зв'язок крутих меандрів Дністра з місцевими тектонічними дислокаціями (Кравчук, 1999).

Загальна тенденція до підняття платформи у післясарматський час супроводжувалась енергійними процесами ерозії, внаслідок яких на значній площі розмито відклади нижнього сармату. За даними І. Гофштейна (1962), на каньйоноподібному відрізку долини Дністра сумарне підняття місцевості оцінюють у 200–220 м (тобто швидкість руху протягом четвертинного періоду становила не менше як 0,2 мм за рік).

Багато дослідників (J. Czyzewsski, 1931; A. Zglinicka, 1931; H. Teisseyre, 1933; І. Гофштейн, 1962) головну роль у формуванні рельєфу Прут-Дністерського межиріччя відводить тектоніці. Із передкарпатських рік тільки Прут, Лючка і Сірет зберегли свій південно-східний напрям поблизу гір. Прут поступово посувався на північ від краю Карпат. Його п'ята надзаплавна тераса широкою смугою тягнеться на лівобережжі від околиць Коломиї на південний схід.

Характерною у рельєфі Буковинського Передкарпаття є підвищена частина *Чернівецько-Сторожинецької височини*, яка разом з Хотинською височиною на Прут-Дністерському межиріччі творить Буковинське структурно-тектонічне поперечне підняття. Максимальні абсолютні висоти сягають 537 м (г. Цецина), 532 м (г. Спаська), а в межах Хотинської височини – 516 м (г. Берда), 492 м (г. Верхня Коцюба або Червоний Горб), 483 м (г. Городище). Відносні висоти цих пасм над долиною Пруту становлять 360–370 м. Такі вузькі пасма М. Кожуріна та В. Станішевський (1978) пов'язують з найвищим структурним рівнем Хотинської височини. Ці ж автори вказують на наявність ще однієї нижчої структурної вирівняної поверхні, яка збереглась у вигляді вузького пасма на Прут-Сіретському вододілі.

У долинах головних рік Передкарпаття і прилеглої частини Поділля виокремлюють 5–7 надзаплавних терас. Найдавніші верхньопліоценові алювіальні відклади трапляються на вододілі Дністра–Пруту (Гостів-Хотимирська гряда) у вигляді висипок галечників і валунів, зрідка утворюють шари валунно-галечникового матеріалу потужністю від 1–3 до 7 м (Демедюк, 1967).

Нижньоплейстоценові відклади шостої та п'ятої надзаплавних терас знаходяться на межиріччях Дністра–Пруту і Пруту–Черемошу. Відклади п'ятої 50–70-метрової тераси на лівобережжі Пруту представлені грубоуламковим шаром алювію потужністю від 3–5 до 15 м, перекритим суглинково-піщаним матеріалом. Шоста надзаплавна тераса складена галечниками потужністю до 8–10 м, які перекриті супіщано-суглинистими лесоподібними суглинками в долині Дністра потужністю до 15–25 м (Демедюк, 1967).

Середньоплейстоценові алювіальні відклади беруть участь у будові четвертої надзаплавної тераси. Найширше вони представлені в долинах Пруту і Дністра. Максимальна висота тераси сягає 30–40 м. У будові тераси бере участь товща галечнику і піску потужністю 5–8 м, перекрита 8–12-метровим шаром лесоподібних суглинків.

Верхньоплейстоценові третя і друга надзаплавні тераси найбільші площі займають на лівобережжі Пруту та в долинах його приток. Третя тераса з відносною висотою у долині Пруту 15–25 м вирізняється у рельєфі чітким уступом та рівною поверхнею. Ширина тераси – 200–300 м, зрідка сягає 100 м. На лівобережжі Пруту третя тераса складена в основі галечником, над яким залягає пісок або супісок, що поступово переходить у пилуватий суглинок світлопалевого кольору (Кожуріна, Станішевський, 1978). Друга тераса висотою 5–8 м у долині

Пруту займає найбільшу площу з-поміж усіх терас. Для геологічної будови характерна наявність сіро-бурого важкого суглинку, над яким залягає сірий пісок, зрідка – жовтий косошаруватий з прошарками галечника, а потім добре обкатаний галечник, що складається здебільшого з сірого пісковику. Потужність алювію другої надзаплавної тераси Пруту становить 10 м (Кожуріна, Станішевський, 1978).

Перша тераса висотою 3–4 м поширена у долині Пруту і його приток. У межах Покутсько-Буковинського Передкарпаття вона займає найбільшу площу. У будові тераси провідна роль належить валунно-галечниковим утворенням, які перекриваються супісками або пісками з гравієм і галькою.

Заплава на правобережжі Пруту місцями відсутня. Висота високої і низької заплави не перевищує 1,0–1,5 м. У межі РЛП входять окремі ділянки низьких терас Пруту.

Заслуговують на увагу ерозійні форми рельєфу у долинах приток Пруту. Унаслідок того, що долина Пруту знаходиться на 100 м нижче, ніж долина Сірету, праві притоки Пруту інтенсивно розмивають Прут-Сіретський вододіл і перехоплюють ліві притоки Сірету. Розгалуження приток у верхів'ях створюють великі циркоподібні схили поблизу вододілів, на яких розвинуті давні, а місцями активні сучасні зсуви. Найбільша притока Пруту в цьому регіоні – р. Дерелуй, верхів'я якої знаходиться на відстані 3–4 км від верхів'я Сірету. На окремих ділянках долина р. Дерелуй доволі широка, на її довгих схилах розвинуті зсуви різної стадії розвитку. Місцями схили повністю порушені зсувами і мають вигляд типового "бедленду".

Отже, РЛП "Чернівецький" репрезентує геологічну будову і рельєф Хотинської структурної височини Прут-Дністерської пластово-хвилястої рівнини, а більша частина його території – геолого-геоморфологічну будову Чернівецько-Сторожинецької пасмово-горбистої височини Буковинського Передкарпаття.

Висновки. На території Українських Карпат розташовано вісім регіональних ландшафтних парків, які відіграють важливу роль в охороні рельєфу та природних комплексів регіону. РЛП "Притисянський" і "Чернівецький", розташовані, відповідно, у межах Закарпатської рівнини і Передкарпатської височини, завдяки кластерній структурі територій суттєво покращують стан охорони передгірних природних комплексів, оскільки у передгір'ї Українських Карпат розташовані ділянки тільки двох національних парків – Галицького і "Гуцульщина". Територія РЛП "Притисянський" достатньо вичерпно репрезентує особливості флювіального рельєфу і геологічної будови Ужгород-Берегівської та Вилок-Королевської алювіальних рівнин Закарпатської алювіальної рівнини з острівним вулканічним горбогір'ям. РЛП "Чернівецький" репрезентує геолого-геоморфологічну будову Чернівецько-Сторожинецької пасмово-горбистої височини Покутсько-Буковинсько-Передкарпатської пластово-денудаційно-акумулятивної височини, а також Хотинської структурної височини Прут-Дністерської пластово-хвилястої рівнини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Андреєва-Григорович А. С., Пономарьова Л. Д., Приходько М. Г., Семененко В. М. Стратиграфія неогенових відкладів Закарпатського прогину // Геологія і геохімія горючих копалин. 2009. № 2. С. 58–76.

Ващенко В. О., Євтушенко Т. Л., Британ А. Й. Державна геологічна карта України. Масштаб 1:200 000. Карпатська серія: аркуші M-35-XXXII (Чернівці), L-35-II. Пояснювальна записка. Київ, 2003. 89 с.

Біорізноманіття Карпатського біосферного заповідника / Ред. рада: Я. І. Мовчан, Ф. Д. Гамор, Ю. Р. Шеляг-Сосонко, І. О. Дудка, І. В. Загороднюк. Київ : ІнтерЕкоЦентр, 1997. 711 с.

Геологічна карта Українських Карпат і прилеглих прогинів масштабу 1:200 000 / Під ред. В. А. Шакіна. Київ, 1976. (російською)

Гофштейн І. Д. Неотектоніка і морфогенез верхнього Придністров'я. Київ : Вид-во АН УРСР, 1962. 132 с.

Гофштейн І. Д. Геоморфологічний нарис Українських Карпат. Київ : Наук. думка, 1995. 84 с. (російською)

Демедюк М. С. Про будову пліоцен-четвертинного покриву Передкарпаття // Доповіді і повідом. Львів. відділення Географ. товариства УРСР за 1966 р. Львів. 1967. (російською)

Державна геологічна карта України масштабу 1:200 000, аркуш M-34-XXXVI (Хуст) / Під ред. Б. В. Мацьків. Київ, 2009.

Заповідні перлини Буковини : атлас-довідник / наук. ред. І. І. Чорней, В. П. Коржик, І. В. Скільський, М. В. Білоконь, М. М. Аврам. Чернівці : Друк Арт, 2017. 256 с.

Кожуріна М. С., Станішевський В. А. Геоморфологія / Природа Чернівецької області. Львів : Вища школа, 1978. С. 43–56.

Кравчук Я. Геоморфологія Передкарпаття. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 1999. 187 с.

Кравчук Я. Морфоструктурна обумовленість геоморфологічного поділу Чоп-Мукачівської рівнини // Проблеми геоморфології і палеогеографії Українських Карпат і прилеглих територій: збірник наук. праць. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2016. Вип. 1 (6). С. 129–137.

Кравчук Я. Рельєф Українських Карпат. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2021. 576 с.

Мацьків Б. В. Звіт "Геологічне довивчення масштабу 1:200 000 Рахівської групи аркушів M-34-XXXVI, M-35-XXXI, L-34-VI, L-35-I на площі 12 100 кв. км (1997–2006 рр.)"/ Закарпатська ГРЕ, Західукргеологія. Берегово, 2006. Кн. 1. 262 с.

Природно-заповідний фонд Закарпатської області / Заг. редакція С. С. Поп. Ужгород : Карпати, 2011. 256 с.

Рудницький С. Основи морфології і геології Підкарпатської Руси і Закарпаття взагалі : у 2 ч. Ужгород : Просвіта, 1925. Ч. 1. 100 с.; 1927. Ч. 2. 64 с.

Рудько Г., Кравчук Я. Інженерно-геоморфологічний аналіз Карпатського регіону України. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2002. 171 с.

Савранчук Л., Явкін В. Розвиток річкових долин та розчленування території Покутсько-Буковинського Передкарпаття / Річкові долини: Природа – ландшафти – людина. Чернівці-Сосновець : Рута, 2007. С. 198–205.

Тектоніка Українських Карпат: Пояснювальна записка до тектоніч. карти Українських Карпат масштабу 1:200 000 / Відп. редактор С. С. Круглов. Київ : УкрНДГРІ, 1986. 152 с. (російською)

Brusak, V., Kravchuk, Y., Brusak, I., & Krychevska, D., 2022. State and prospects of relief protection in nature reserves and national nature parks of the Ukrainian Carpathians. In *Journal of Geology, Geography and Geoecology*. 31(1), 10-21. https://doi.org/https://doi.org/10.15421/112202

Czyzewsski J. Z fisiografii Pokucia. Prace geogr., z. XII, Lwow–Warszawa, 1931.

Teisseyre, H. Problemy morfologiczne wshodniego Podkarpacia. In *Sprav. PIG*, T. VII, Z.3, Warszawa. 1933. 50–75.

Teisseyre, W. Zarys tektoniki porownawczej Podkarpacia. Kosmos, t. 46, Lwow, 1921.

Zglinicka A. Regiony morfologiczny na Pokuciu. Prace geogr., z. XII, Lwow–Warszawa, 1931.

REFERENCES

Andreeva-Grigorovich, A., Ponomareva, L., Prikhodko, M., Semenenko, V., 2009. Stratigraphy of neogene deposits of the Transcarpathian foredeep. In *Geology and geochemistry of combustible minerals*, 2, 58–76. (In Ukrainian).

Vashchenko, V. O., Yevtushenko, T. L., Britan, A. Y., 2003. State Geological Map of Ukraine. Scale 1:200 000. Carpathian series: sheets M-35-XXXII (Chernivtsi), L-35-II. Explanatory note. Kyiv. (In Ukrainian).

Movchan, Ya. I., Gamor, F. D., Shelyag-Sosonka, Yu. R., Dudka, I. O., Zagorodnjuk, I. V. (Eds.), 1997. Biodiversity of the Carpathian Biosphere Reserve. Kyiv: InterEcoCenter. 711. (In Ukrainian).

Geological map of the Ukrainian Carpathians and adjacent depressions on a scale of 1: 200 000. Ch. Ed. Shakina V.A., 1976. Kyiv. (In Ukrainian).

Hofshteyn, I. D., 1962. Neotectonics and morphogenesis of Prydnistrovia. Kyiv: Publishing House of the USSR Academy of Sciences. 132. (In Ukrainian).

Hofshteyn, I. D., 1995. Geomorphological sketch of the Ukrainian Carpathians. Kyiv, Naukova dumka. 84. (In Ukrainian).

Demediuk, M. S., 1967. About the structure of the Pliocene-Quaternary cover of Pre Carpathians // Reports of Lviv Geographer department Societies of the Ukrainian SSR for 1966. Lviv. (In Ukrainian).

Matskiv, B. V. (Eds.), 2009. State Geological Map of Ukraine in the scale 1:200 000, map sheet M-34-XXXVI (Khust). Kyiv. (In Ukrainian).

Chorney, I. I., Korzyk, V. P., Skilskyi, I. V., Bilokon, M. V., Avram, M. M., 2017. Protected pearls of Bukovyna: atlas-handbook. Chernivtsi, 256. (In Ukrainian).

Kozhurina, M. S., Stanishevskyi, V. A., 1978. Geomorphology / Nature of the Chernivtsi region. Lviv: Higher School, 43–56. (In Ukrainian).

Kravchuk, Ya., 1999. Geomorphology of Peredkarpatia. Lviv: Publishing centre of Ivan Franko Lviv National University, 187. (In Ukrainian).

Kravchuk, Ya., 2016. Morphostructurally caused geomorphological zoning of the Chop-Mukachevo plain. In *Problems of geomorphology and paleogeography of the Ukrainian Carpathians and adjacent areas*. Lviv. 129–137. (In Ukrainian).

Kravchuk, Ya., 2021. Relief of the Ukrainian Carpathians. Lviv: Ivan Franko National University of Lviv, 576. (In Ukrainian).

Matskiv, B. V., 2006. Geological study of scale 1: 200 000 of Rakhiv group of sheets M-34-XXXVI, M-35-XXXI, L-34-VI, L-35-I on the area of 12,100 sq. km (1997–2006). Transcarpathian GRE, Western archeology. (In Ukrainian).

Pop, S. S., 2011. Nature Reserve Fund of Zakarpattia Oblast. Uzhgorod. 256. (In Ukrainian).

Rudnytskyi, S., 1925. 1927. Fundamentals of morphology and geology of Subcarpathian Rus and Transcarpathia in general: at 2 volumes. Uzhhorod: Prosvita. 100. 64. (In Ukrainian).

Rudko, H., Kravchuk Ya., 2002. Engineering-geomorphological analysis of the Carpathian region of Ukraine. Lviv: Publishing centre of Ivan Franko Lviv National University. 171. (In Ukrainian).

Savranchuk, L., Yavkin, V., 2007. Development of river valleys and division of the territory of Pokutsko-Bukovynian Precarpathians. *Richkovi dolyny: Pryroda – landshafty – lyudyna*, 198–205. (In Ukrainian).

Kruhlov, S. S. (Ed.),1986. Tectonics of the Ukrainian Carpathians. Explanatory note to the tectonic map of the Ukrainian Carpathians. Scale 1:200,000. Kyiv: UkrNIGRI. (In Ukrainian).

Brusak, V., Kravchuk, Y., Brusak, I., Krychevska, D., 2022. State and prospects of relief protection in nature reserves and national nature parks of the Ukrainian Carpathians. In *Journal of Geology, Geography and Geoecology*. 31(1), 10–21. https://doi.org/https://doi.org/10.15421/112202

Czyzewsski, J. Z., 1931. fisiografii Pokucia. Prace geogr., z. XII, Lwow–Warszawa.

Teisseyre, H., 1933. Problemy morfologiczne wshodniego Podkarpacia. In *Sprav. PIG*, T. VII, Z.3, Warszawa, 50–75.

Teisseyre, W., 1921. Zarys tektoniki porownawczej Podkarpacia. *Kosmos*, t. 46, Lwow.

Zglinicka, A., 1931. Regiony morfologiczny na Pokuciu. Prace geogr., z. XII, Lwow–Warszawa.

Стаття надійшла в редакцію 11.04.2024
Прийнято до друку 29.05.2024
Дата публікації 20.06.2024